TEREZIE HLAVÁČKOVÁ / 7. 4. 2021

Osamělost, odsun Němců a křesťanská symbolika: Adelheid a její literární předloha

Film *Adelheid* (r. František Vláčil, 1969) patří bezesporu mezi přední díla československé kinematografie. Jeho premiéra se uskutečnila již v době začínající normalizace, avšak obsahem, formou a způsobem natáčení spadá tento snímek ještě do období před srpnem 1968. Režisér František Vláčil před jeho natočením dokončil tzv. historickou trilogii (*Ďáblova past*, *Marketa Lazarová* a *Údolí včel*). S *Adelheid* se opět vrátil do minulosti, ovšem tentokrát ne tak vzdálené. A na rozdíl od Otakara Vávry (viz jeho historické a životopisné snímky) se nevěnoval tzv. velkým dějinám. V tomto textu se pokusíme vysledovat vzájemné vztahy mezi filmem, stejnojmennou novelou Vladimíra Körnera a různými verzemi scénáře.

Děj *Adelheid* je zasazen do nelehkého období po druhé světové válce, kdy docházelo k odsunu německých obyvatel z pohraničí. I když na konci šedesátých let byla situace jiná než bezprostředně po válce, tak se stále jednalo o citlivé téma, které ve společnosti ostatně rezonuje i dnes. *Adelheid* není prvním československým hraným snímkem, který by se zabýval poválečným odsunem, nicméně jde o snímek originální, jenž se pokusil zobrazit toto období bez ideologického patosu.

Vláčilův film je komorním příběhem, v jehož středu stojí dvě zdánlivě nesourodé postavy: poručík v záloze Viktor Chotovický (ztvárněný Petrem Čepkem, i když podle popisu ve všech verzích scénáře měla mít postava Viktora světlé vlasy) a německá dívka Adelheid Heidemannová (Ema Černá), čekající ve sběrném táboře na odsun. Viktor za války bojoval ve Skotsku a po válce se vrátil do Čech. Jeho úkolem je zajistit

evidenci majetku největšího nacisty v okolí, stává se tak správcem zámečku v Černém Potoce. Zde se setká s Adelheid, která do zámečku byla poslána, aby Viktorovi dělala služku a hospodyni. Viktor později zjistí, že Adelheid v tomto domě žila. Dívka si prošla nacistickou výchovou a je dcerou největšího nacisty v okolí, který je nyní zadržen a čeká na svůj ortel. I když by se mohlo zdát, že jediné, co k sobě mohou oba hrdinové cítit, je nenávist, tak opak je pravdou. I když Viktor patří k vítězné straně (ve filmu se neřeší nástup komunistů k moci a jejich vyrovnání se s československými odbojáři, kteří působili na Západě), tak se jako vítěz necítí, je osamělý a svým způsobem nezapadá do kolektivu, protože na rozdíl od jiných rázovitých postav vůbec netouží pomstít se na německém obyvatelstvu. V knize Viktor vysvětluje jedné z postav, že mu v Anglii zastřelili kamaráda, avšak i přesto Angličany nedokázal nenávidět: „Vidíte, chtěl jsem za to Angličany nenávidět, pro ně byl ze začátku každý cizinec pes – a pak jsem za ně bojoval, poznal jsem je trochu blíž, mám je rád… a teď jsem jel přes Německo, celá města jsou srovnaná se zemí. Mám toho prostě dost.“[1] Pro Viktora je celá tato poválečná nenávist k Němcům nepochopitelná, což ostatní postavy nerady slyší a odůvodňují své hrůzné činy tak, že by Viktor jednal stejně, kdyby zůstal v protektorátu a neodešel do Anglie.

Oba dva hlavní hrdinové pociťují vnitřní prázdnotu. Svým způsobem touží alespoň na chvíli zapomenout na všechny strasti života a cítit radost. Tato touha je spojí milostným citem, i když vědí, že jejich budoucnost rozhodně nesměřuje ke šťastnému konci. Viktorovi ještě před válkou zemřela matka a v době, kdy byl v Anglii, mu zemřel i otec, a podle jeho vlastních slov „je na celém světě sám“. Viktor – cítící se ve své rodné vlasti jako cizinec – po samotě touží, ale samota ho současně děsí, proto se rozhodne přimknout ke stejně osamocené dívce. V knize (ale i ve scénáři) je Viktor označen štábním kapitánem jako „host na tomhle světe“[2], čímž je přesně vystižen jeho charakter. V knize zase Viktor nazývá Adelheid „zasvěcencem zániku“.[3] Obě dvě postavy mají tedy dané své předurčení a osud, a tudíž nemohou směřovat ke šťastné budoucnosti.

Filmová synopse *Adelheid* byla v mnohých klíčových pasážích odlišná oproti výslednému filmu. Například se původně počítalo s tím, že do děje zasáhne milenec Adelheid, tato postava však byla změněna na dívčina bratra. Film měl také obsahovat scénu, v níž se Viktor postará o to, aby Adelheid nebyla odsunuta, čímž ztratí veškeré sympatie místního strážmistra a novousedlíků.[4] První verze literárního scénáře

vznikla již v březnu 1966 po schválení filmové povídky.[5] Pod scénářem jsou podepsáni Vladimír Körner, Jan Čuřík, Miroslav Svoboda a Antonín Máša jako dramaturg.[6] Tento scénář však nebyl realizován. Původně plánový film měl být velkolepější a měl zahrnovat mnohem více postav. Milostný příběh dvou osamělých lidí nebyl ústředním tématem. Posudky na tento scénář však nebyly příliš kladné, a proto musel být přepsán. Největší problém byl spatřován v nepříliš důkladném propracování jednotlivých postav a jejich charakterů, zvláště kritizována byla postava Viktora a sporné bylo také zobrazení vztahu Němky a Čecha.[7] Vladimír Körner se tedy rozhodl vydat v březnu 1967 *Adelheid* knižně. Novela už byla více podobna výslednému filmu, zmizelo několik postav a hlavním motivem se stal milostný vztah dvou osamělých lidí. Ohlasy na knihu byly velmi kladné, i když někteří kritici spisovateli vyčítali, že forma novely připomíná svým stylem až příliš literární scénář. Kniha však byla úspěšná, a tak se o možnost natočit film začal zajímat František Vláčil, který právě dokončoval *Údolí včel*, v němž také spolupracoval s Vladimírem Körnerem. Vláčil se tedy musel rozhodnout, jak film uchopí – zda se rozhodne pro původní scénář, nebo naopak zvolí komornější variantu podle novely. Režisér se rozhodl pro druhou možnost, přičemž v této souvislosti Petr Gajdošík poznamenává, že je dost pravděpodobné, že by původní scénář s drobnými změnami byl v tomto období již povolen.[8] Nový literární scénář byl schválen v květnu 1968. Technický scénář[9] začal vznikat záhy a jeho výsledná podoba byla předložena v říjnu 1968, načež byl Vláčil vyzván, aby ho zkrátil.[10]

Zatímco samotný film začíná Viktorovou cestou vlakem, tak v neschválené verzi literárního scénáře bylo počítáno se začátkem filmu ve věznici, jejíž součástí je popraviště. Viktor přijde za štábním kapitánem Vymazalem[11] s prosbou, aby byl poslán někam, kde může být sám a v klidu. Už v této scéně mělo být díky tykání mezi kapitánem a Viktorem jasné, že je pojí přátelské pouto.[12] V knize (a v dalších verzích scénáře a ve filmu) tato scéna není, knižní Viktor o jejich přátelském vztahu řekne místnímu štábnímu strážmistrovi – kapitán byl přítelem jeho rodičů, takže ho prakticky zná od dětství.[13] Ve filmu si divák může povšimnout pouze toho, že štábní kapitán Viktorovi tyká, a to až na konci filmu. Vynechána byla také jedna ze závěrečných scén, v níž Viktor odjíždí s kapitánem ze zámečku. Z této postavy se tedy stala pouze epizodní role.

V knize se také Viktor často vrací v myšlenkách do svého rodného domova a vzpomíná na rodiče. S těmito vzpomínkami se původně počítalo i ve scénáři, ale nakonec se ve výsledném snímku neobjevily. Tyto scény byly zhuštěny do Viktorova vyprávění Adelheid, přičemž hrdina nemá jistotu, zda mu dívka rozumí. I když je v původním nerealizovaném literárním scénáři podstatně více scén, tak jsou ve filmu i pasáže, se kterými se zpočátku nepočítalo. Jedná se o velmi podstatnou část, v níž se Viktor vydává přes pole k zámečku a mladá dívka s mlékem na něj zavolá, aby tudy nechodil, protože Němci celou oblast podminovali.

Ve všech verzích scénáře, knižní předloze a filmu má Viktor se štábním strážmistrem Hejnou[14] různé neshody. Jejich první setkání proběhne ve škole, kterou revoluční gardisté obsadili. V nerealizovaném scénáři se měli Viktor a Hejna náhodně setkat v místní hospodě, kde strážmistr vesele popíjí a jsou zde přítomni také Němci, včetně Adelheid. Strážmistr má k Viktorovi nedůvěru, nechápe jeho motivy pro příchod do pohraničí a nechápe ani Viktora samotného:[15]

„— Nejsme vám dost dobří, co? – přikývl vrchní strážmistr a napil se sám, pak si otřel bradu. – Víte, já mám rád jasno. Tady Beránek si přišel zabrat chalupu, proč ne, vím, na čem jsem – ale pro co jste si přišel vy, pane Chotovický?

— Jestli chcete něco ukrást, pak si napakujte kufry a zmizte. Já vás tady nechci, – řekl těžce vrchní strážmistr a bylo vidět, že je pořádně opilý.“[16]

V této nerealizované hospodské scéně vystupují také postavy, které se ve výsledném filmu neobjevily. Zmíněný Beránek požaduje stavení po Němci Basslerovi. Ve filmu jméno Bassler zazní ve scéně, v níž mladá dívka s mlékem potká poprvé Viktora. Dívka na Basslera křičí, když zjistí, že Viktora nikdo nevaroval, aby na podminované pole nevstupoval, a vyhrožuje mu, že to na něj řekne štábnímu strážmistrovi.

V knize i v první verzi scénáře se čtenář o strážmistrovi dozví více informací. Policista odsuzuje lásku jako takovou, protože se za ní dá schovat „kdejaké svinstvo“, jako je vražda manželky ze žárlivosti, útěk matky od dětí k jinému muži či znásilnění dítěte starým mužem. Tím dává Viktorovi najevo, aby vztah s Adelheid nenazýval láskou.[17] Současně se mu svěří s tím, že mu žena utekla s nejlepším kamarádem a on zůstal na výchovu syna sám. V knižní předloze začne být Viktorovi strážmistra líto.[18] Jeho pocity jsou v novele podstatným faktorem. Viktor k lidem nejčastěji pociťuje lítost.

Sám nevypadá jako pomstychtivý typ, přesto se u něj objevuje i emoce nenávisti, kterou ale na rozdíl od jiných lidí nehodlá proměnit v činy. Nenávist například pocítí na chvíli ke strážmistrovi, když vidí, v jakých malých botách nechává Adelheid chodit a pracovat.[19] Nenávist na okamžik cítí i k Adeleheid, když ji vidí na fotografii v obleku Svazu německých dívek. Lítost a nenávist jsou pro Viktora velmi podstatnými emocemi. Sám to vysvětluje v druhé části knihy: „Můžu někoho nenávidět, jenom když je silnější, ale když je slabý, tak ho můžu litovat.“[20] Celkově projevuje knižní Viktor více citů než jeho filmový protějšek. V novele je možné si povšimnout, že kdykoliv mluví o své matce, používá označení „maminka“.[21] Tento prvek byl ovšem zachován i ve filmu.

Největší rozdíly mezi filmem, scénáři a knihou jsou v církevních reáliích. Ve filmu se měla objevit postava kněze/faráře.[22] Do této role byl obsazen Bohumil Vávra, jehož scény a repliky byly z konečné filmové verze vystřiženy. Původně bylo jeho jméno uvedeno i v úvodních titulcích.[23] Postava kněze není v poslední verzi technického scénáře vyobrazena úplně kladně, takže bylo možné využít tohoto motivu propagandisticky proti církvi. Zřejmě i proto nebyly tyto scény do filmu zahrnuty.

V nerealizované verzi literárního scénáře si Viktor poprvé všimne kněze v již zmíněné scéně v hospodě.[24] Hrdina zde také projeví své náboženské znalosti, když cituje světce Jana Zlatoústého. Viktor citátem odpoví strážmistrovi, který ho nabádá k tomu, aby šel zbít přítomné Němce, že to je teď dovoleno a nic se mu za to nestane: „Dítě potká-li jiné, uvítá ho úsměvem a dává mu tak najevo svoji náklonnost. A totéž činí každý člověk nezkažený. Ale člověk jednoho národa, aniž by viděl příslušníka jiného národa, už ho nenávidí a jest hotov způsobiti mu bolest a smrt. To jsou velcí zločinci, kdo vzbuzují v lidech takové city.“[25] S citací Jana Zlatoústého měla cenzura už v roce 1966 velký problém.[26] Důvodem zřeknutí se této scény nemusela být ale pouze cenzura. Za prvé do výsledného ztvárnění postavy Viktora tato citace příliš nezapadá, protože Viktor není úplně výmluvný, a za druhé by tato výtka – směřovaná k českému národu – byla i v druhé polovině šedesátých let velmi odvážná.

Viktor je tedy v nerealizované verzi literárního scénáře více filozoficky založený. Jednoho dne se jde projít na hřbitov, kde se opět potká s místním knězem. Kněz ovládá výborně češtinu, i když je německého původu. Když zjistí, že Viktorovi zemřeli rodiče, má obavy, jestli je nezabili Němci.

„Kněz se zeptal tišeji, jako by mu velice záleželo na odpovědi. — Zabili jsme je vám my?

— Ne, oni zemřeli, — řekl Viktor, — už dříve, záleží na tom?

— Dost, — řekl kněz a opět se usmíval, — jsem rád, že jsme to nebyli my. Chtěl jsem vás totiž požádat o shovívavost.

Viktor tázavě vzhlédl.

— Pro ty lidi tady, — dodal kněz

— Proč mě? — řekl Viktor, — jsem tu spíše náhodou. Já tu nic nerozhoduji.

— Jistě, já vím, — dodal kněz, jako by se omlouval, — ale přesto bych vás prosil. Někteří lidi tady pořádně nevěděli, co se děje.“[27]

Viktor si poté ze hřbitova odnese hlavičku Krista, kterou najde na zemi, i když ho kněz varuje, že to, co si odnese ze hřbitova, mu štěstí nepřinese. Za pozornost stojí, že podle scénáře má mít kněz příjemný hlas, což ve filmech z padesátých let bylo spíše naopak.[28] Změna v zobrazení kněze však nastala v technickém scénáři. Zatímco v knize a literárním scénáři tato postava vystupuje pouze při sloužení zádušní mše, v technickém scénáři se Viktor s knězem setkává při návštěvě kostela. Viktor se na rozdíl od kněze chová sympaticky. „Farář mluví nepříjemným hlasem a tvrdou češtinou: Tu už nyc nenajtete… uš fšecko fsali…“[29] Zde je jasný odkaz k tomu, že farář je německého původu a česky dobře neumí, což je velká změna oproti nerealizovanému scénáři. V technickém scénáři je také napsáno, že kněz na Viktora hledí „s útrpnou ironií či pohrdáním“.[30]

Viktor se v nerealizovaném literárním scénáři od kněze také dozví, že Adelheid skutečně česky neumí, že do tohoto kraje přišla později a že její rodina tu nikdy nežila. V ostatních verzích, včetně filmové, Adelheid a její rodina jsou v Černém Potoce starousedlíky. Knižní strážmistr o jejím původu řekne Viktorovi a vypráví mu také, že její rodina byla před válkou solidní, ale pak si zámeček Heidemann „zabral po Židech“, kteří si dům odkoupili od německých rytířů.[31] Hejna Viktorovi vysvětluje, že represivně, fanaticky a tvrdě se choval hlavně Heidemann a jeho syn Hansgeorg. Lépe je naopak hodnocena ženská část rodiny jako ta slušnější, i když Hejna Viktora varuje,

že by dnes nevěřil nikomu. Strážmistr mu taky sdělí, že Adelheid „je spíše po mámě, a to byla hodná a pobožná ženská.“[32] Zajímavé je na tomto citátu několik faktů: víra Heidemannových zde není pojata vyloženě v pejorativním vyznění (tato pasáž je i ve filmu) a slušněji jsou zde vylíčeny Němky, což je typická rehabilitace německého národa skrze ženy.[33] Za pozornost ještě stojí, že v knize a nové verzi literárního scénáře o sobě Viktor řekne, že když nemůže jíst ani pít, tak nejspíše přišel na tento svět, aby byl svatý.[34] Zatímco v technickém scénáři zazní z Viktorových úst: „Čert ví, proč jsem přišel na svět…“[35] Ve filmu se však neobjeví ani jedna z verzí.

Kostelní prostředí mělo hrát důležitou roli jak v knize, tak v různých verzích scénáře. Neúspěšný pokus o dopadení Hansgeorga probíhal v kostele. V literárním scénáři je tato scéna poměrně detailně popsána: Probíhá mše, na kterou Viktor pustil Adelheid. Do kostela vejde při proměňování Viktor se strážmistrem.

„Viktor se pokřižoval a dotkl svěcené vody v kropence, vrchní strážmistr také. Kostel se zdál prázdný. Varhany umlkly. (…) Bylo pozdvihování. Stařeny se tloukly do prsou. Zpod skloněných hlav vycházel sykavý šepot. Viktor se zastavil. Zahlédl Adelheid u bočního oltáře, právě obrátila tvář k němu, její ruce byly zaťaté do hrany lavice. Nejmenší z ministrantů, který šel za oltář, spatřil, že ve výklenku stojí muž v lyžařské bundě. Muž zvedl varovně prst na ústa a ani se nehýbal, chlapec však přesto leknutím vyjekl.“[36]

Dále je zde popsána drobná přestřelka mezi strážmistrem a mužem v lyžařské bundě – Hansgeorgem Heidemannem, bratrem Adelheid, který se vrátil z Ruska (všichni mysleli, včetně Adelheid, že padnul). Hansgeorgovi se podaří uniknout. Obdobná scéna je i v knize a v literárním scénáři (v technickém scénáři a filmu se již s touto scénou nepočítalo), v ní však malý ministrant jde za oltář sebrat mrtvého ptáka, který narazil do drátu od věčného světla.[37] V knižní předloze ještě strážmistr podezřívá Hansgeorga, že se v okolí fary ukrýval déle, a proto Adelheid chodila více do kostela. Explicitně však není nikde řečeno, zda Hansgeorgovi někdo předtím pomáhal. S kostelním prostředím jsou také více spjati Němci, na což se obecně snažila poukazovat KSČ při své ateistické kampani, když církev obviňovala z kolaborace s nacistickým režimem (což mělo jisté opodstatnění na Slovensku – viz Hlinkova slovenská ľudová strana). Naopak mnoho českých – ale i slovenských – katolických kněží a věřících se vymezilo proti nacistickému režimu a skončilo v koncentračních

táborech. V knize a literárním scénáři se koná zádušní mše za nacistu Heidemanna, což strážmistr Hejna bere jako provokaci německého obyvatelstva. Ve filmu pouze zazní, že Adelheid jde ráno na zádušní mši za otce. V nerealizovaném scénáři má být Heidemann již v době, kdy Viktor přichází, po smrti.

Podle Viktorova pokřižování ve výše popsané scéně je jasné, že církevní prostředí mu není neznámé. Nicméně vzhledem k tomu, že do kostela pravidelně nechodil, tak se jednalo nejspíše o nepraktikujícího křesťana, což v první polovině dvacátého století nebylo ničím výjimečným. V knize, ve scénářích a ve filmu je scéna, kdy má Viktor velké bolesti žaludku a uchyluje se k modlitbě jako k poslední záchraně: „Panebože, pomoz mi, řekl si a spadl z postele. Pak poklekl. Jen trochu mi pomoz, hned teď, svěsil hlavu co nejvíce k zemi a několikrát se udeřil vší silou čelem do podlahy.“[38] Není zde popřena ani existence Boha: „Má, co si zasloužil, malé varování od boha, aby si uvědomil, k čemu je vlastně na světě.“[39] Bylo by možné polemizovat, zda se skutečně jedná o křesťanského Boha, jelikož je napsán s malým b (což by odkazovalo k pohanskému bohu), avšak v období komunistické vlády v Československu se i křesťanský Bůh psal s malým b.

Jistý nábožensko-symbolický motiv je nakonec ve filmu (i v knižní předloze) přítomen v podobě kříže, který je určitým průvodcem příběhu. Na kříži je nápis „Es ist vollbracht“ (Dokonáno jest) s podnadpisem „Opfer der Liebe“ (Oběť lásky). Kříž diváka i čtenáře provází po celou dobu příběhu. Viktor ho míjí, když jde na začátku k zámečku, a taky u něj končí, když opouští tuto krajinu. Zpočátku kříž divák vnímá jako symbol konce války, ale v závěru se jedná o posunutý význam, kdy člověk nemá šanci ovlivnit svůj osud.[40] V obou případech jde o katarzi.[41] V knize se Viktor s křížem a jeho nápisem loučí velmi naštvaně, až krutým způsobem: „Viktor si myslí, že by kříž se slovy měli porazit a rozbít na zemi na kusy, protože není nic dokonáno, ani neskončilo, všechno jen pokračuje, a bude stále pokračovat, protože není láska, ani smíření.“[42] Tato verze je však přítomna pouze v knize a svým způsobem film neukončený lineární čas popře, když zapisovatel protokolu sdělí štábnímu kapitánovi, že „všechno je skončeno“, čímž se naplní Kristova slova z kříže. Ikonické ztvárnění je poté možné spatřovat v citátu, který si Viktor přečte v deníku Adelheid a jenž se propojí s jeho odchodem:[43] „Boží slunce, které jde samotné ve slepotě nadcházejícího času, jde k rozcestí v poli, kde se rozejdeme, tam stojí kříž…“[44]

Symbolickou rovinu dodávají filmu i skladby Johanna Sebastiana Bacha, které mají duchovní podtext.[45] Oproti písemným předlohám již nebyl ve filmu dán metaforický význam všudypřítomným jeptiškám. V technickém scénáři je také symbolicky ztvárněn kostel s hřbitovem. Po smrti Adelheid Viktor míjí kostel, avšak pak se zastaví a vrátí se k hřbitovní brance, kterou nemůže otevřít. Obdobná scéna se měla zopakovat poté, co byl Viktor zbit venkovským davem. Viktor míjí opět hřbitovní branku, která je ale tentokrát otevřena dokořán, projde kolem ní bez povšimnutí a dál pokračuje ve své cestě.[46] Ve filmu byl ponechán pouze zápas se zavřenými hřbitovními vraty.

Kniha je, co se dialogů týče, velmi podobná výslednému filmu. Avšak tím, že nahlíží děj z Viktorova pohledu (byť v subjektivizované er-formě), činí hlavní postavu pro čtenáře pochopitelnější. Tvůrci filmu nicméně chtěli Viktora – podobně jako postavu Adelheid – ztvárnit s jistou tajemností. Viktor je samotář a touží po klidu a míru, avšak samotu, kterou vyhledává, současně nenávidí, jak je psáno v knize. Velmi prapodivný je i jeho vztah k ženám. Ve filmu, v knize i ve scénáři se ho různé postavy několikrát ptají na to, zda byl někdy předtím, než poznal Adelheid, zamilován, a mají o tom velké pochybnosti. Je velmi zajímavé, že i když ho Adelheid přitahuje a přál by si ji v noci navštívit, tak se ovládá až do chvíle, kdy k ní začne pociťovat odpor poté, co uvidí její rodinné fotografie (svaté přijímání, fotka v nacistické uniformě) a spatří dýku s nápisem „Alles für Deustachland“.[47] Viktor si pro sebe posměšně řekne: „Svatá rodinka, ještě vám chybí hakenkrajc. Taková pakáž.“[48] V tu chvíli vezme slovník a začne trénovat německou větu: Gehen Sie in mein Zimmer und erwarten Sie mich im Bett.[49] V nerealizované verzi literárního scénáře však tuto větu řekne poprvé v hospodě strážmistr, který vyzve Adelheid, aby šla do Viktorova pokoje a počkala na něho v posteli.[50] Viktora to velmi urazí a neváhá na strážmistra použít hrubou sílu. Ve scénáři u této scény najdeme rukou psanou poznámku: „Samo o sobě dobré, v dramatickém kontextu na nic. Tady je totiž postava Viktora sama jasně určená jednou provždy a v tom mravním kontextu už není o co hrát.“[51] To může být jeden z důvodů, proč se scéna v hospodě již neobjevuje v dalších verzích a nebyla realizována ani ve filmu. Viktor však i v této verzi literárního scénáře v jiné scéně pošle Adelheid do svého pokoje a postele, ale pak se jí omluví: „Promiň, to je omyl.“[52] Viktor sám neví, co vlastně po Adelheid chce; v knize je napsáno, že doufá, že najde člověka, který je stejně jako on zasažen válkou, přičemž touží na okamžik cítit alespoň zdání štěstí. Po první strávené noci s Adelheid pocit štěstí necítí, pociťuje ho

až poté, kdy sama dívka k němu začne projevovat nepatrné city, jako je úsměv či její starost o jeho zdraví. „Konečně, řekl si a zavřel oči, jsem doma, konečně šťastný.“[53]

Povahovým protějškem Viktora, co se týká vztahu k ženám, je gardista Jindra – primitivní člověk, který se řídí svými pudy. Ve filmové verzi je v jistém smyslu umírněný; na začátku filmu ve vlaku flirtuje s dámou v krátké sukni a poté při večírku vypráví, že je mu líto, že nikdy neměl pohlavní styk s černoškou. V nerealizované verzi scénáře se počítalo se scénou, v níž Viktor v lese zahlédne gardistu při milostném aktu s ženou z vlaku,[54] a se scénou, kdy se Jindra při večírku v zámečku pokouší „osahávat“ Adelheid.[55] Filmový Viktor, stejně jako knižní, je oproti tomu velmi plachý a o svých vztazích k ženám nechce mluvit. Přesto se čtenář knihy dozví o hrdinovi díky jeho vzpomínkám a pocitům více než filmový divák. Viktor už od svých mladistvých let ženy nevyhledával. Stávalo se, že ve Skotsku za ním přišla v noci dívka, styku s ní se nebránil, ale celé to považoval za „odraz surového života“. Samotnou ženu měl spojenou se surovostí. Když jako mladší pracoval na poli,[56] tak se před ním „vymočila cikánská dělnice“ a on na tuto vzpomínku nemohl zapomenout.[57] Viktora také velmi pohorší, když uvidí, že Hejna sahá nepatřičně Adelheid na její pozadí a ona si to nechává líbit (odehrává se to ve filmu, v knize i ve scénářích).[58] Surovost je jedna z vlastností, která Viktora provází celým životem a současně ho děsí. „Nikomu pořádně nerozumím. Bojím se prostě surovosti, já jsem neviděl ani maminku v rakvi.“ [59] Viktor však lidem, kteří žijí ve spokojeném manželství či rodině, zároveň závidí. V knize je popsána scéna, v níž hrdina kráčí ke škole a po cestě spatří v zahradě ženu, jež se mu zdá krásná a klidná. Uvědomí si, že přesně po takovém životě touží, avšak poté si všimne, že žena má u sebe malé dítě a manžela, kterého Viktor vnímá jako šeredného, sprostého, holohlavého muže. I když ho nezná, tak k němu zaujímá negativní vztah, závidí mu a lituje toho, že ženu nepotkal před ním a nevzal si ji. Když zaslechne, jak se muž zasměje, tak v tom Viktor cítí „výsměch života, který mohl pozorovat jen z dálky.“[60] Opět se zde objevuje odkaz k tomu, že Viktor je na světě jen jako host, avšak host, který touží být součástí společnosti.

V původním scénáři z roku 1966 se děj odehrává v jiném ročním období, případně v kratším časovém úseku. Ve filmové scéně (a v předchozích písemných verzích), kdy se Viktor s Adelheid cítí být na chvíli šťastni, má za oknem začít padat sníh, jenž má být předzvěstí zimy, zatímco v nerealizovaném scénáři začne místo sněhu pršet. Na to měla navázat ve filmu vynechaná scéna, v níž protagonisté potkají kočího Beránka a

Jindru, kteří vezou rakev s přednostou stanice,[61] kterého zabil nějaký Němec. Jindra v této scéně Viktora varuje, že by se neměl tolik potloukat s německou ženou.[62] Obdobná scéna, i když v zasněženém prostředí, proběhne i v knize a v nové verzi literárního scénáře. Rozdílné je také dopadení Hansgeorga. V knize je nalezen na seně, kde se asi schovával již několik dní. Měl špatně ošetřenou nohou, takže se dalo vyloučit, že by mu pomohl někdo z okolí. Našly se u něj plechovky od amerických konzerv, přičemž není objasněno, kde k nim přišel, a vysvětlení se nabízí hned několik. Scény s dopadením Hansgeorga a Adelheid ve filmu použity nejsou. Závěr knihy a scénářů graduje ve scéně, která se nakonec ve filmu neobjevila: rozhněvaný dav, který vede Jindra, surově zbije Viktora za jeho vztah s Adelheid.[63] Do komorního minimalistického příběhu by však tento obraz nezapadal, i když by tím byl zacyklen celý film. Scéna vrací diváky k začátku, kdy se s Viktorem poprala část lidí z vlaku, opět v čele s Jindrou jako revolučním gardistou. Viktor zde udeří jako první a projevuje alespoň nepatrné známky obrany – na rozdíl od nerealizované scény. Obdobně měla být zopakována i scéna, v níž dívka s mlékem varuje Viktora, aby nechodil přes podminované pole. Oba se měli setkat znovu na konci příběhu, kdy měla dívka Viktorovi sdělit, že již může přes pole přejít bezpečně. Tato závěrečná scéna byla ve filmu vynechána, takže divák neví, zda obraz Viktora kráčejícího přes pole není pouhou snovou sekvencí. Zajímavé je, že dívku potkává Viktor vždy u kříže.[64] Tato žena se tak stává jeho symbolickým andělem strážným.[65]

Dá se předpokládat, že mnohé scény, které nakonec ve filmu použity nejsou, chtěl Vláčil v *Adelheid* mít, jelikož předložená serviska byla dlouhá 3 329 m (což odpovídá téměř 117 minutám), ale výsledná kopie měla jen kolem 2 800 m (v přepočtu 98 minut). Režisér byl však donucen film zkrátit na předem domluvené metry.[66] Vystřižené scény se nedochovaly. Nicméně komparací filmu se scénáři a novelou můžeme odhalit některé původní záměry tvůrců.

Poznámky:

[1] Vladimír Körner, *Adelheid*. Praha: Československý spisovatel 1967, s. 80.

[2] Tamtéž, s. 112.

[3] Tamtéž, s. 69.

[4] Petr Gajdošík, *František Vláčil: Život a dílo*. Příbram: Camera obscura 2018, s. 271–272.

[5] Tamtéž, s. 271.

[6] *Složka filmu Adelheid* (literární scénář), 1966. Národní filmový archiv (NFA), Osobní fond František Vláčil.

[7] P. Gajdošík, *František Vláčil*..., s. 272–274.

[8] Tamtéž, s, 274–276.

[9] Zachován je dokonce i rukopis technického scénáře.; *Složka filmu Adelheid* (technický scénář, rukopis), 1968. Národní filmový archiv (NFA), Osobní fond František Vláčil.

[10] P. Gajdošík, *František Vláčil*..., s. 278–281.

[11] Informace o jménu se objevila v druhé verzi literárního scénáře a v technickém scénáři.

[12] *Složka filmu Adelheid* (literární scénář), 1966, obraz 1.

[13] V. Körner, *Adelheid*, s. 41.

[14] V nerealizovaném scénáři je postava označena jako vrchní strážmistr.

[15] Tato scéna není v jiných verzích scénáře, knize a filmu. Strážmistrova nedůvěra k Viktorovi je však ve filmu přítomna v jiných scénách.

[16] *Složka filmu Adelheid* (literární scénář), 1966, obraz 12.

[17] V. Körner, *Adelheid*, s. 98.

[18] Tamtéž, s. 100.

[19] Tamtéž, s. 37.

[20] Tamtéž, s. 81.

[21] Toto označení použije Viktor i ve filmu.

[22] V různých verzích scénáře se označení mění.

[23] P. Gajdošík, *František Vláčil*..., s. 284.

[24] *Složka filmu Adelheid* (literární scénář), 1966, obraz 12.

[25] Tamtéž.

[26] P. Gajdošík, *František Vláčil*..., s. 272.

[27] *Složka filmu Adelheid* (literární scénář), 1966, obraz 20.

[28] Terezie Hlaváčková, *Filmový obraz děl Aloise Jiráska v 50. letech 20. století* [diplomová práce], Praha: Karlova univerzita 2015, s. 41.

[29] František Vláčil – Vladimír Körner, *Adelheid [technický scénář]*. Praha: Filmové studio Barrandov 1968, s. 31.

[30] Tamtéž, s. 29.

[31] V. Körner, *Adelheid*, s. 43.; V technickém scénáři se také počítalo se scénou, v níž bude vidět továrna s názvem „Heidemann und Sohn".

[32] Tamtéž, 42.

[33] Jan Sedmidubský, *Obraz sudetských Němců a sudetoněmecká otázka v českém hraném filmu 1945–1969* [diplomová práce], Praha: Karlova univerzita 2006, s. 175.

[34] V. Körner, *Adelheid*, s. 58; František Vláčil – Vladimír Körner, *Adelheid [literární scénář, 2. verze]*. Praha: Filmové studio Barrandov 1968, s. 27.

[35] F. Vláčil – V. Körner, *Adelheid [technický scénář]*..., s. 121.

[36] *Složka filmu Adelheid* (literární scénář), 1966. Národní filmový archiv (NFA), Osobní fond František Vláčil, obraz 39.

[37] V. Körner, *Adelheid*, s. 93-95

[38] V. Körner, *Adelheid*, s. 85.

[39] Tamtéž, 84.

[40] P. Gajdošík, *František Vláčil*..., s. 294.

[41] Pavlína Vogelová, *Nechat promluvit běsy – Atmosféra Adelheid*. In Lucie Česálková (ed.), *Zpátky k českému filmu: Politika, estetika, žánry, techniky.* Praha: Národní filmový archiv 2017, s. 386.

[42] V. Körner, *Adelheid*, s. 120.

[43] Ve filmové verzi celý citát divák nepřečte, pouze začátek.

[44] V. Körner, Adelheid, s. 67.

[45] P. Gajdošík, *František Vláčil*..., s. 301–302.

[46] F. Vláčil – V. Körner, *Adelheid [technický scénář]*..., s. 238, 244.

[47] V. Körner, *Adelheid*, s. 50, překlad: Všechno pro Německo.

[48] Tamtéž, s. 51; ve filmové verzi je Viktor označí pouze jako „pakáž".

[49] Tamtéž, s. 52, překlad: „Jděte do mého pokoje a počkejte na mě v posteli."

[50] *Složka filmu Adelheid* (literární scénář), 1966, obraz 12; překlad: „Jděte do pokoje tohoto muže a počkejte na něj v posteli."

[51] Tamtéž.

[52] *Složka filmu Adelheid* (literární scénář), 1966, obraz 23.

[53] V. Körner, *Adelheid*, s. 91.

[54] *Složka filmu Adelheid* (literární scénář), 1966, obraz 21

[55] Tamtéž, obraz 22.

[56] V knize je mnoho odkazů k tomu, že rodina Viktora měla polnosti a velký statek, takže by po roce 1948 mohl i svým původem patřit k tzv. kulakům. Na konci knihy

kapitán Viktorovi říká, že byl v jeho bývalém domově: „Všechno tam padá. Plot je vyvrácený, dveře a okna jsem nechal zatlouct deskami, na dvoře nebylo ani živáčka. Ale střecha je dobrá, ta ještě vydrží. […] Vidíš, nechtělo se ti dřít s tátou, celé dny orat, vozit hnůj a sít pořád dokola, raději jsi utekl do Anglie.“; V. Körner, *Adelheid*, s. 113.

[57] Tamtéž, s. 35 – 37.

[58] Tamtéž, s. 45.

[59] Tamtéž, s. 60.

[60] Tamtéž, s. 76–77.

[61] V knize se píše, že šlo o Arnošta Gnoru. V technickém scénáři/filmu tato postava vystupuje také. Objevuje se poprvé ve scéně, v níž jde Gnora za Hejnou, aby mu pomohl s dobytkem, který zdivočel, když vypukl požár. Podle scénáře by Arnošt Gnora měl mluvit v slezském nářečí.; F. Vláčil – V. Körner, *Adelheid [technický scénář]*…, s. 20.

[62] *Složka filmu Adelheid* (literární scénář), 1966, obraz 30.

[63] V. Körner, *Adelheid*, s. 119; *Složka filmu Adelheid* (literární scénář), 1966, obraz 24; F. Vláčil – V. Körner, *Adelheid [technický scénář]*…, s. 243.

[64] Symbolika kříže se objevila i na obálce knihy. Motiv Krista na kříži byl i na původním plakátu k filmu.

[65] P. Gajdošík, *František Vláčil*…, s. 294.

[66] P. Gajdošík, František Vláčil…, s. 284.